

A szellem napvilága

avagy: Volt egyszer egy közgyűlés

Albert Gábor: Nem a nyolcvanas években kezdődött, ez már mindenkinek a folytatása volt. Mondhatnám úgy is, hogy folyamatos jelenben élünk, amelyben szinte nem lehetett nem észrevenni, hogy sokkal szabadabban lehet megszólalni. Bizonyos újságokban, például az akkori Élet és Irodalomban olyan cikkek jelenhettek meg, amelyek jelezték, hogy alig észrevehető repedések keletkeztek a rendszerben, melyeket az emberek – én magam is – igyekeztek tágítani. Ebben az időben kétféle rendszert bíráló irodalom volt Magyarországon. Egyrészt a szamizdat irodalom, másrészt néhány olyan hivatalos irodalmi folyóirat, hetilap, amely olykor-olykor szinte észrevehetetlen, a rendszer lényegét bíráló írásoknak adott helyet. Ezek közé tartozott a már említett Élet és Irodalom is, amely tudatosan vállalta ezt a szerepet.

Ebben az időben a Magyar Írószövetség volt az egyik olyan fórum, ahol '86-ban, de már a '83-as közgyűlésen is, olyasmik hangzottak el, amelyeknek normális körülmények között a Parlamentben lett volna helyük. A magyarság létét, sorsát érintő kérdésekre gondolok.

Eörsi István: '83 márciusában volt egy olyan beszélgetésem Kis Jánossal, hogy kihívtam a lakásomból, s innen tudtam, hogy komoly beszélgetés készül, mert a lakásom be volt poloskázva. Ekkor azt mondta, úgy látszik, a Szovjetunió előbb-utóbb válaszutóba kerül. Vagy lemond a birodalmáról, vagy ledobja az atombombát. Tudniillik most érkezünk el odáig, hogy a hadiiparban sem tudja a versenyt tartani az amerikaiakkal, tehát előbb-utóbb olyan helyzetbe kerül, hogy zsarolhatóvá válik. Ha az atombombát ledobja, nekünk nincs mit tennünk, mert akkor tudjuk, mi lesz az eredmény. Ha nem, akkor fel kell készülnünk valamilyen módon a változásra. Ezt már '81-ben mondta; ama nagyon kevés ember közé tartozott, aki ezt így végiggondolta. És én ezt nagyon komolyan elhittem neki. Németországi élményeim is ezt mutatták. Hazajöttem, azt láttam, hogy egy államhatalom görcsösen próbálja a régi formákat fenntartani, már inkább csak a formákra helyezve a hangsúlyt, senkitől nem kívánták meg, hogy párthűen gondolkodjon, csak legfeljebb azt, hogy a gondolatainak a megfogalmazása közben – akár írásos, akár szóbeli megfogalmazása közben – bizonyos tabukat még tart-

A Dunatáj Alapítvány dokumentumfilmjében elhangzott emlékezések szerkesztett szövege. A filmet ez év tavaszán *A szellem napvilága avagy Volt egyszer egy közgyűlés* címmel a Duna Televízió vetítette (szerkesztő: Domonkos László).

son tiszteletben. Azt is láttam, hogy az árák, a húsár például, az élelmiszerárak, mennek fölfelé. Már a börtönkönyvemben is megírtam azt, amit később ezen az írószövetségi kongresszuson elmondtam, hogy Kádár a hatvanas évek elején egy kompromisszumot ajánlott föl a vezető értelmiségieknek – mert igazából a munkásokat és parasztokat nem kérdezték erről a dolgról –, azt mondta, hogy több húst és több szabadságot kaptok, ha elismeritek a hatalmamat, és ezt egyéb opció és egyéb választás híján elfogadták. Kádár betartotta az ígéretét, és ezzel sikerült neki igen kitűnő embereket őszinte hívévé tenni. Vagy legalábbis a lojalitást fenntartani. Ebbe én nem szálltam be kezdetektől fogva. A lelegején nem is szállhattam, mert börtönben voltam, '60-ban szabadultam, és más élményeim voltak, mint a kint lévőknek. A mindennapos megaláztatások szertartásai és a halottak, akiket hátrahagytam, nem engedték meg, hogy én ebbe beszálljak. Hazajövetelem után azt figyeltem meg, hogy az igény mögül, amelyet a párt funkcionáriusai továbbra is hangoztattak, hiányzik a hit, hogy ez megtartható. Az is látszott, tudtam is róla, hogy különféle szerveződések vannak. Már két fő szerveződés volt: a demokratikus ellenzék, amelyik urbánusnak is mondható irodalmilag kifejezve, mindenesetre olyan ideológia, amely valamilyen baloldali, akár marxista áramlattól eredeztette magát, és ha attól nem is jobb felé, de a marxizmustól feltétlenül elfejlődött majdnem mindenki, rajtam kívül. Az én eszmevilágomban maradtak marxista elemek vagy ilyesfajta világnézeti tömbök mindmáig, amiket nem volt okom kivetni a hajómból. A másik a népies áramlat, amelyet Csurka és Csoóri vezetett, és amelyik igazából a felszabadulást elsősorban mint nagy nemzeti eseményt fogta föl. Olyan eseményként, amely a távlatban lehetőséget teremt egy Duna menti nagyobb Magyarország megteremtésére is. Ezek a vonalak akkor már teljesen világosan látszóttak. Én nem vettem részt a monori konferencián, mert nem voltam Magyarországon. De ennek a híre írásban is, szóban is eljutott hozzám, és ezt a kétfajta áramlatot viszont is láttam az írókonferencián, és ezenkívül egy roppant tömeget, mely nem tudta, hogyan viselkedjék, óvatos volt még, fogta a száját, vagy óvatosan bírált, de alapjában vitathatatlán volt, hogy a pártállam elpusztulásáért nem ejtenének egy szem könnyet sem.

Fekete Gyula: Elég furcsa idők voltak, mert akkor már érződött, hogy itt valami változás érlelődik. Tulajdonképpen az Írószövetségben már '81-ben, akár azt is mondhatom, hogy megcsináltuk már a rendszerváltást, amikor a '81-es közgyűlésen az Írószövetség átvette a hatalmat. A Párt vezető szerepe már oly mértékben megfinomodott, hogy azt nehéz volna vezető szerepnek tekinteni, mert mindenben az elnökség és a választmány döntött. Igazság szerint már '85 végén is szó volt arról, hogy meg kell tartani a közgyűlést, mert emlékezetem szerint a mandátumunk '85 végéig tartott. Én – alelnök voltam akkor – nem is akartam belemenni a mandátum meghosszabbításába, mert semmi jogalapunk erre nincs. De a pártközpont úgy érezte, hogy még nem készült fel igazán a hatalomátvitelle. És emiatt halasztódott a közgyűlés. Azt kell mondanom, különféle módszerekkel próbálkoztak. Azt hiszem, az egyik próbálkozási forma az volt, hogy rá kell ijeszteni az írókra. Így betiltották a Tiszatájat, tulajdonképpen igazán nem is tudták megmagyarázni, miért, csak utólag kerestek magyarázatot a betiltásra.

Volt „Csurka-ebzárlat”, voltak erőszakoskodások, ami ellen mi persze tiltakoztunk, de természetesen olyan területeken csinálták, ahol nekünk nem volt döntési lehetőségünk.

Berecz János: Gorbacsov egy évvel korábban lett főtitkár. Ő egy olyan politikát kezdett el, amit mi úgy értékeltünk, hogy hasonlít a miénkre is bizonyos vonatkozásban, kivéve a mezőgazdaságot, mert a mezőgazdaság a Szovjetunióban végig végtelenül elmaradott és nyomorult állapotban volt. Még arra is emlékszem, hogy a francia TV megkérdezte a véleményemet a peresztrojkról meg a glasznoszttyról. Mondom, körülbelül úgy állunk a mostani pillanatban, hogy Szása fölhívja Igor reggel: Olvastad a mai Pravdát? Azt mondja: Nem, mi van benne? Azt én telefonban nem merem elmondani. Szóval, nem volt az eléggé kiforrott állapotban, bár az látszott, láttuk, hogy a két nagyhatalom, a Szovjetunió és az Egyesült Államok próbálkoznak bizonyos közös nevezőt találni a nemzetközi problémák megoldására. Ennek a levegője érezhető volt, de csak '87-ben kaptunk arra utalást szovjet vezetőktől, hogy feladják a térséget, és képtelenek gazdaságilag sokat segíteni. '86-ban már érezhető volt, '87-ben pedig kifejezetten tudtuk, hogy a '85-ben, az MSZMP XIII. Kongresszusán elfogadott gazdasági program teljesíthetetlen. Már úgy is neveztük, hogy csőd. Kádár Jánosnak nem nagyon tetszett ez a kifejezés, ő ragaszkodott volna a „fejlesztés” meg „az élet-színvonal bizonyos rétegeknél való javítása” meg a „már látjuk a fényt az alagút végén” kifejezésekhez, ez nem volt '86–87-ben teljesen így. De '86-ban még küzdöttünk, a másik pedig az volt, hogy akkor már megindult ismét egy értelmiségi és főleg íróházadás. '81–'82-ben volt a Csoóri ügye, aztán jött a Tiszatáj, akkor már az Írószövetség választmánya is tiltakozott, 114 író levelet írt a Központi Bizottságnak, hogy ne hatalmi eszközökkel foglalkozzon az írókkal, az Írószövetség problémáival, illetve azokkal az eszmei-politikai problémákkal, amelyeket akkor az Írószövetség felvetett és képviselt.

Albert Gábor: A közgyűlés első napjának utolsó szünetét tartották. Bodnár György volt az elnök, s a szünetben odamentem hozzá. Éppen Cseres Tiborral beszélgetett.

– Jelentkezésemet a felszólalásra – mondtam nekik – már a déli szünetben leadtam. Örülnek, ha nem tennétek át a következő napra.

Igazság szerint ők sem tudták, milyen cédulával „kártyáztak”. Azt mondták, rendben van, és a következő ciklust azzal nyitották meg, hogy a Vigadóban nyolc órakor hangverseny kezdődik, takarítani is kell, tehát – ha jól emlékszem – előttem csak Alföldy Jenő kapott szólási lehetőséget, utánam pedig Kiss Gy. Csaba. Ők sem sejtették, hogy – talán nem szerénytelenség azt mondani – valójában akkor robban a bomba. Igaz, előttem is szóltak keményen. **Eörsi István** ekkor javasolta, hogy be kellene vezetni a cenzúrát. Miért tesz úgy az állam, mintha nem volna cenzúra? Vezessük be hivatalosan! Sánta Ferenc is előttem szólt, nem beszélve Csurka Istvánról és Mészöly Miklósról.

Az elnöki asztalnál Pál Lénárd, a PB tagja, fizikus akadémikus, Berecz János és egy hölgy ült, szintén a pártközpontból, és talán még Köpeczi Béla. Kóka-

doztak már, a hosszú nap utolsó előtti felszólalója voltam, s mikor kimentem, nekik fogalmuk sem volt arról, hogy kicsoda ez az Albert Gábor, de hát meg kell hallgatni. Utána majd Kiss Gy. Csaba jön, akiről viszont sejtették, hogy valami kellemetlent fog mondani, mert ő mindig a lengyel kérdésekkel foglalkozott, és most is valami lengyel dologgal jön elő.

Kimentem az emelvényre, vittem magammal a papírjaimat. Az első pár mondat után megállt a levegő egy pillanatra. Nagy csend támadt. Bornemisza Péter egyik írásából idéztem, hogy egyrészt félek, másfelől ég a szívem, de mindenképpen ki kell nyitnom a számat, el kell mondanom, hogy ez nem mehet így tovább. „Tisztelt Közgyűlés! – kezdtem fojtott hangon. – Szoros értelemben nem szövetségi ügy, amiről néhány szót szeretnék ejteni. De Magyarországon az irodalom sosem volt pusztán művészeti kérdés. S magam is úgy vagyok vele, hogy mindezt el kell valahol mondanom, annak ellenére, hogy, Bornemisza Péter szavait kölcsönözve, »egyfelől félek, másfelől ég a szívem, és talán az oldalamon is kifakadna, ha a számat föl nem tátanám.«”

Amikor ezt mondtam, csönd lett, és az elnöki asztalnál ülők is kezdtek odafigyelni. Magányos merénylő voltam, lehetne így mondani. Hetekkel előbb elhatároztam, hogy a közgyűlésen kipakolom azt, ami a bögyömben van. Hogy elfogadhatatlan, ahogyan az irodalommal bánnak, mert az irodalommal való bánásmód tulajdonképpen az egész társadalommal szembeni bánásmódjuk lenyomata. Tarthatatlan, ahogy ezeket a különböző ügyeket intézik. Ezek a konkrétumok adták az igazi ütőerejét annak, amit elmondtam. Felemltettem a Tiszatáj bezúzását, a körülötte kialakult hercehurcát, azt, hogy minden március 15-én megverik a fiatalokat stb. Ezeknek a botrányoknak a szóvátele volt az, amely végül is, úgy érzem, mindenki számára hitelesítette, amit elmondtam. Megidéztem Németh Lászlóék nemzedékét, egyáltalán, a népi írókat, akik a két világháború között joggal érezhették, hogy a földkérdés megoldása, a megvalósuló demokrácia sok mindenre gyógyírt jelentene. És mi történt? Földidéztem azt is – később a fejemre is olvasták –, hogy milyen katasztrofálisan alakultak a magyarság demográfiai mutatói. A népességfogyásra gondolok. Hogy annak idején az Ormánságban, ahonnan én magam is származom, az egykézés miatt mindössze hármezerrelékes volt a szaporodási mutató. Ezzel szemben most – 1986-ban – országosan egy ezrelék, tehát mindössze egyharmada annak, amit Illyésék akkor katasztrofálisnak ítélték. A földkérdés megoldásának, a földosztásnak mi lett a következménye? A külákpolitika, egy olyan társadalmi réteg szétverése, mely valójában a magyar társadalom, a magyarság gerincét jelentette. A középapparatság felszámolásával az egész magyar mezőgazdaságot tönkretették, és nemcsak a mezőgazdaságot, mert íróként, szociográfiám készítése közben láttam, hogy nem egyszerűen a *mezőgazdaságról* van szó, hanem emberek tízezreiről, százezzeiről, akik hontalanul, kiszolgáltatottan kerültek a fővárosba. Lábuk alól kicsúszott a föld, amelyhez úgy ragaszkodtak, mint kisgyermek az anyjához. A demokráciáról is csak beszélünk, s végre kiderült, hogy demokrácia valójában sehol sincs. Mi történt mindazokkal a megoldási javaslatokkal, amelyeket annak idején a népi írók, mint valami csodaszert, úgy őrizgettek? Fényesítették magukban a gondolatot, és hittek benne. A szavak szintjén ezek a változások megtörténtek, bekövetkeztek,

mégis egyre nyomorúságosabban érezzük magunkat. A szólásszabadságból nem lett semmi, helyette itt a Tiszatáj-ügy meg az ilyen-olyan eltiltások. Egymást érik legnevesebb íróink szilenciumai. Ezek után elmondtam, hogy mégiscsak a magyarság sorsával kellene foglalkoznunk, építkeznünk kellene. Utolsó mondatom az volt, hogy ne bűnbakokat keressünk, hanem próbáljunk építkezni. Befejező szavaimat óriási csend követte, de mikor megköszöntem, hogy meghallgattak, frenetikus tapsvihár tört ki. Ahogy lejöttem az emelvényről, jobbról-balról ölelgettek, a pulpituson pedig meredt képpel ültek a hivatalosok, úgy érezték, hogy itt valami olyasmi történt, amire nem számítottak, amire azonnal kellene valamit válaszolni, arra viszont nincs idő, mert már a következőt is szólították. Kiss Gy. Csaba kissé elfogódottan azzal kezdte, hogy nagyon nehéz nekem Albert Gábor után szólanom.

Arra nem maradt idő, hogy az elnökség az elhangzottakra ott azonnal reagáljon.*

Berecz János: Albert Gábor felszólalása engem azért háborított fel, hogy úgy mondjam, mert semmit nem ismert el harminc év eredményeiből, nem vette figyelembe azt a nemzetközi helyzetet, amiben voltunk. Hangsúlyoztam is, hogy a szomszédaink ellenünk vannak több dologban, már az úgynevezett baráti szomszédok. A nemzetiségi kérdésben pedig még a lengyelek sem értettek meg bennünket. Tessék már figyelembe venni, hogy hiába beszélünk a lengyeleknek, pedig nekik most mennyi fájdalmuk van! Rájöttek, mennyi fájdalmuk van nemzetiségi kérdésekben. De még ők sem értettek meg bennünket, hogy miért vetjük fel ezeket állandóan közös nemzetközi tanácskozásokon. Másrészt azért neveztem demagógnak, mert lehet, hogy ő érezte, hogy a válság már olyan fokú, hogy robbanás előtti helyzet van. Ezt, hogy robbanás előtti helyzet van, én csak '88. november 1-jén mondtam ki a központi bizottsági ülésen. Én csak akkor jutottam el odáig. És ezt nem tudtam elfogadni, és nem is akartam. Ha én ez ellen nem szólok, akkor tulajdonképpen azt mondják, hogy egy platformon vagyok vele. És nem voltam vele egy platformon, mert nagyon keményen támadta azt a pártot, amelynek én tagja és képviselője voltam. Tehát ilyen szempontból foglalkoztatott az ő felszólalása. Mondtam is, hogy vedd az igazság elemeit, keverd össze kemény szavakkal, és akkor ebből kijön az, hogy végül is egy demagóg hang hallatszik. Nem sokkal azelőtt, nyáron volt a monori találkozó. Az engem személy szerint nagyon meglepett, hogy az úgynevezett polgári íróársadalom, vagy az urbánus és a népies, együtt leült, és majdnem közös álláspontot alakított ki. Személy szerint is meglepett ez. Az volt a pártvezetésnek az elképzelése, főleg Kádár Jánosnak, hogy meg kell akadályozni, hogy ez társaság az Írószövetséggel teljesen összefogva az Írószövetséget ellenzéki politikai szervezetté tegye, mert ez mégiscsak írói szövetség, szakmai jellegű. Én akkor mondtam Kádár Jánosnak, hogy leülnék Csoórral, ha ő hajlandó, úgyhogy Csoóri Sándorral a

*Albert Gábor felszólalásának szövege a Kortárs 2001. májusi számában jelent meg (*Néhány dokumentum megtisztítása*), és megtalálható az író *Boltívek, vízköpők, rózsablakok* című kötetében (Pont Kiadó, 2002). – *A szerk.*

közgyűlés előtt pár nappal beszélgettünk. Még arra is emlékszem, hogy a Béke Szálló egyik kávézójában. Azt kérdeztem tőle, hogy meg akarják-e őrizni az Írószövetséget. Mert vannak törekvések arra is, hogy többféle írószervezet legyen. Szétszabdalni stb., azzal nem értettem egyet, megmondom őszintén. Akkor viszont azt tegyék lehetővé, hogy ne kelljen ott hagynunk a közgyűlést, tehát legyen a hang elviselhető, olyan, hogy én is, vagy mi is, vitatkozhatunk azzal a hanggal. Ezért lepett meg engem Albert Gábor felszólalása, mert az nem vágott abba a vonalba, és hát egy kicsit felpaprikázott. Ami minket illet, ott valóban voltak olyanok a pártvezetésben, akik szerint minél több írószervezet kellene, és erre történtek is kísérletek a közgyűlés után. Változatlanul nem értettem vele egyet. És a kilépésekkel sem. Erre mindjárt visszatérek. Viszont a közmegegyezésre, illetve a párbeszédre elmondtam, hogy a párbeszédnek három alapvető feltétele van. Az egyik az, hogy vegyünk tudomásul a másikat. Tehát itt mégiscsak két fél közötti párbeszéd lehet. A másik, hogy legyen valamiféle megértés, vita a párbeszéd folyamán. És a harmadik, hogy legyen minimális közös nevező, a jövővel kapcsolatban.

Csoóri Sándor: Azt mondtam, ha valaki demagógiának, rosszindulatnak, provokációnak tartja Albert Gábor felszólalását, az nem tudja, milyen országban él. És azt mondtam – nem szó szerint –, hogy aki nem érzi meg, hogy ezt kétségbeesésből mondta egy ember, segélykiáltásból mondta egy ember, az süket. Itt közbevetem, hogy Illyésnek van egy nagyszerű tanulmánya a pesszimista versekről. Illyés azt mondja, hogy a vers sosem lehet pesszimista. Az ember lehet pesszimista, de a vers, ha megszületik, már sose, mert az azt akarja, hogy megjavuljanak a dolgok. Azért születik. Én úgy gondolom, hogy egy ilyen felszólalás is azért születik, hogy megjavuljanak a dolgok. Nem azért, hogy provokáljon. Én jól ismertem Berecz Jánost, Pozsgay Imrét, és állandó vitában voltam velük. Tehát olyan helyzet alakult ki, hogy fontosnak tartottam, hogy például Berecz János a Király Károly ügyét személyesen tőlem tudja meg, és ha lehet, segítsenek. Fenntartottam ezt a kapcsolatot – ha valaki ezt bűnösnek tartja, hogy én ezekkel a politikusokkal szóba álltam, az, azt hiszem, nem tudja elképzelni, hogy miket mondtam nekik. Kérdezze meg tőlük. Jó a lelkiismeretem, minden mozzanatra emlékszem. Amikor velük tárgyaltam, semmiféle megalkuvásba nem mentem bele. Ezért mondtam, amikor megvádolta Albert Gábort, hogy te úgy viselkedsz, mint egy paraszt Révai. És én ezt mély meggyőződésből mondtam, éppen azért, mert megítélésem szerint egy igazi parasztfiú, egy igazi paraszt értelmiségi úgy nem viselkedhet, mint ahogyan ő viselkedett. Hát ez lett a szállóigéje akkor annak a napnak. Bizonyos értelemben az Albert Gábor-i gondolkodásmódhoz kapcsolódott, és az ellehetetlenítést folytatta, mert az után, hogy megkapta ezt a jelzőt, Berecz már nem tudott olyan könnyen cselekedni. Mert bent volt az elképzelésükben az, hogy ha lehet, akkor megsemmisítik magát az Írószövetséget is. De hát szerencsére ez nem sikerült.

Berecz János: Ami a „paraszt Révait” illeti, az tényleg egy kicsit mellbe szúrt. De aztán megmagyarázta nekem Kádár János, azt mondta: „Maga mondta, hogy sza-

bolcsi parasztyerek, tehát áll ez a jelző. Révai meg nagyon okos ember volt.” Mondom: De kemény. „Hát – azt mondja –, nézze, hozzánk viszonyítva most maga is egy kicsit kemény volt.” Így aztán összejött, de utólag én nem tekintetem aztán sértésnek.

Fekete Gyula: Összejöttünk a Kárpátiában néhányan, és arról beszélgettünk, mit lehet csinálni. Én azt javasoltam, hogy ötven-hatan szólaljunk fel, és ez elég lesz ahhoz, hogy a többség odafigyeljen, mert igazunk van, és ki is tudjuk fejteni az igazunkat. Nekünk más lehetőségünk nincs, csak az igazunkat megglobogatni a közgyűlés előtt, és akkor bízhatunk abban, hogy a nagy többség mellénk áll, még a párttagok jelentős része is. No már most, voltaképpen az történt az első nap, hogy az az öt-hat felszólalás hangzott el, amit tulajdonképpen önvédelemként, de támadásként is mi elhatároztunk. Nem hiszem, hogy ott akár a '86-os közgyűlésen valamifajta egység azon túl létrejött volna az írók között, hogy elégük volt a több évtizedes pártnyomorgatásból, tehát a pártirányítás erőszakoskodásaiból és a folytonos kitanításokból és egyebekből. Az író szerintem akkor tarthatja magát írónak, ha elég szuverén gondolkodásában is, művészetében is, és nem tűri el a folytonos irányítgatást, pláne az utasításokat és efféléket. Ez nyilvánvalóan ütközött a becsvágyból adódó érdekeltségekkel, tudniillik akkor a hatalom osztogatott szerződést, példányszámot, jutalmat, kitüntetést és így tovább, tehát azok, akik mondjuk túlságosan fontosnak tartották ezeket az értékeket, igyekeztek jóban lenni a hatalommal. De láthatóan – és ez itt derült ki '86-ban – lélekből nem kapituláltak. Tehát tulajdonképpen kényszerűségből igyekeztek jóban lenni vele, de belül tiltakozott a lelkük, mert amikor lehetőség kínálkozott, hogy szembeforduljanak, lám, ilyen tömegben kerültek szembe. Még a párttagok is, ezt külön hangsúlyozom azért!

Valóban, Berecz – én nem is azt mondom, hogy csak taktikából – az akkori pártvezérkart tekintve igenis népiőbb jellegű volt, mint általában szokásos volt. Ezt el kell ismerni. Ha jól emlékszem, Ibrányba való, és sárospataki diák volt. Azt mondhatom, ilyen előélet után akár bizalmat is érezhetett volna az ember iránta, ha nem alakult volna ki olyan helyzet, amelyben ő látszott Kádár legvalószínűbb utódjának. És mintha ő igyekezett volna megszolgálni ezt az állapotot. És ezért volt, hogy énbennem nem volt iránta olyan bizalom, ami az előéletéből lehetett volna. Nagyon sok nyilvánosság előtti felszólalásában igen durván beszélt az írókról – a közgyűlés előtt persze taktikázott esetleg, de utána már ő nagyon kiborult, fel volt háborodva nagyon, hogy a párt totális vereséget szenvedett a közgyűlésen.

Eörsi István: Vitathatatlan volt, hogy az Írószövetség túlnyomó többsége, kivéve a funkcionáriusok kis csapatát és egy-két embert, aki hozzájuk húzott, a pokolba kívánta a teljes kultúrpolitikai taburendszert, hierarchiát, hazugságokat, és voltak, akik ezt nyíltan kifejezték, vagy tapssal, vagy később, amikor a választás volt, a voksukkal fejezték ki, hogy hova tartoznak. A voksok bebizonyították, hogy a Jovánovics Miklós-féle pártkatonák – azért mondom éppen őt, mert ő róla legalább azt el tudom mondani, hogy meggyőződéses ember volt, és nem kar-

rierista, tehát komolyan kell venni – tragikusan elszigetelődtek, ez a szavazáson teljes mértékben kiderült. Albert Gábor beszédére is emlékszem, volt benne egy olyasfajta nemzeti pátosz, amiről az előbb is beszéltem, tehát, hogy úgy mondom, oda tartozott. Én – őszintén szólva – az egész Írószövetségnek már nagyon kis jelentőséget tulajdonítottam akkor. Ennek részben az volt az oka, hogy engem már többször betiltottak, többször is listára raktak, meg eltiltottak minden publikációtól, nagyon méltatlanul bíráltak, és az Írószövetség értem soha a kisujját meg nem mozdította.

Csoóri Sándor: Az Írószövetség egy mesterséges képződmény volt, a szocializmus mesterséges képződménye. Egy idő után azt éreztük, hogy nekünk ebből valamit csinálni kell. Miért éreztük ezt? Azért is, mert nem volt elég, hogy megírjuk a műveinket, mondjuk '56 után a szociográfiáinkat, amikből rögtön botrányok lettek, hanem meg is kell védenünk ezeket a műveket. És mivel írásban nem mindig védhetjük meg, mert az írást cenzúrázzák, ki kellett alakítani egy másfajta módszert, az élőbeszéd műfaját is, mert a számat nem cenzúrázhatta senki. A szövegeimmel még azt is megcsinálták, hogy kivágták a Forrásból borotvapengével, a Kortársból ugyancsak tízezer példányban verseket borotvapengével kivágtak. Megvannak ezek a folyóiratok, meg lehet nézni. De azt már nem tudták megcsinálni, hogy valaki odaáll mellém, s azt mondja: ezt mondhatod, azt nem mondhatod. Tehát az Írószövetség szerepe ebből a szükségszerű gondolatból nőtt ki, hogy nekünk a szánkat nem cenzúrázhatták, minden mást cenzúrázhattak. Így alakultak ki az írószövetségi közgyűléseken olyan rendkívüli helyzetek, amelyeket megéltünk.

Eörsi István: Én ott ültem, és fel is szólaltam, de engem sokkal jobban érdekelt már a három nappal későbbi nagy értekezlet, amely az én lakásomban volt, persze '56 harmincadik évfordulójának a megünneplése. Nem én voltam a szervezője, de azáltal, hogy a lakásomat rendelkezésre bocsátottam, tudtam, ebből mindenfajta bajok lehetnek. Felszólalással is készültem. Egyébként erre az értekezletre meg volt híva, sőt az előkészítő munkájában részt vett Csoóri is és Csurka is, és nem jöttek el, mert azt mondták, hogy az írószövetségi küldöttgyűlésen túlnyertük magunkat, most nem jó tovább ingerelni a hatalmat. Elküldték maguk helyett Lezsák Sándort és jó barátjukat – nekem is jó barátom volt –, Levendel László orvost és még néhány embert, sőt, még azt hiszem, Für Lajos is megjelent egy ideig, de Csoóri és Csurka távol maradt. Itt már nagyon látszott, de már a küldöttgyűlésen is, hogy a pártállam kétfajta ellenzéke között érlelődik egy nagy, szakításig menő konfliktus.

Berecz János: A pártvezetésben ugyanúgy leképeződött az Írószövetség két szárnya, és mindegyik máshonnan kapta az „éceseket” vagy a hangulatot, a baráti kikacsintást és így tovább. Én a pártnak szolgája voltam. Soha nem éreztem magam porkolábnak. Én ugyanúgy vitatkoztam a szovjetekkel, mint bárki mással, mint az olaszokkal vagy a franciákkal. Sokszor előfordult, hogy felhívtak, hogy kezdeményezzünk már valamit, mert Ponomarjov elfogadja, ha magyarok kezde-

ményezik. Volt, amikor én kértem, hogy ők kezdeményezzenek valamit, mert a magyar pártvezetésnek azt mondhattam, hogy szovjet javaslat. Szóval ilyesmi volt, de sok rés volt, és én mindig arra gondoltam, hogy a magyar népnek jó legyen.

Csoóri Sándor: Az emberek sosem egyszínűek, hanem sokfélék. Nyilván Berecz úr szeretett volna abban a paraszti világban is megmaradni, és annak a paraszti világnak, az erkölcsének megfelelni, amelyet nyilvánvalóan megismert, és amelyet becsülni lehetett. De ezek nem egyeztethetők össze egy hatalmi helyzettel.

Albert Gábor: Változtak az idők, és megindult az a folyamat, amelyet megállítani nem lehetett. Az Írószövetségre nehéz időszak következett. Cseres Tibort választották meg elnöknek, és Cseres Tibornak helyt kellett állnia. Berecz, még a választás előtt, a második napon, azzal fejezte be összegzését, hogy „önök majd itt választani fognak, mi pedig döntünk”. Ebben benne volt egy jó adag fenyegetés, hogy jól gondolják meg, hogy mit csinálnak. Valószínűleg ennek lett következménye, hogy az Írószövetség nem merte vállalni, hogy egy olyan valaki bekerüljön választmányába, aki – ahogy Berecz mondta – szinte *ultimátumot* fogalmazott meg. Mindenesetre az Írószövetségre nehéz korszak következett. Itt természetesen nem akarom részletezni, hogy nekem milyen nehézségeim támadtak, hogy kiadásra elfogadott könyvemet félretették, hogy az *Emelt fővel* második kiadásáról szó sem lehetett. Az viszont jó érzéssel töltött el, hogy az Írószövetség vezetői Cserestől, Nemes Nagy Ágnestől kezdve sorra felhívtak, hogy Gábor, ha nehézségeid vannak a publikációval, szóljál nekünk. Segíteni nem sokat tudtak, de ez a szolidaritás mégis sokat jelentett.

A rendszer ekkor kezdett látványosan bomlani. '86-ban, '87-ben, '88-ban már a Kerekasztal létrejöttével lehetett érezni, hogy itt alapvető változások készülnek, más, több, mint ami eddig történt, és nemcsak az egypártrendszeren belüli apró kis engedményekre lehet számítani. Egymást erősítették ezek a változások, és ezek következménye volt, ezek tették lehetővé a lakiteleki találkozót. Az is nyilvánvaló, hogy a lakiteleki találkozóra, a sátorba az írószövetségi beszédem volt a belépőm. Ott azokkal találkoztam újra, akik az Írószövetségben a kezem szorongatták, és magukhoz öleltek. Ez a beszéd hozott össze bennünket.

Akkor nem pozíciókért folyt a harc, hanem az igazság kimondásáért. Hogy ne az „oldalamat fakassza ki” az igazság, hanem végre kimondhassam, amiről úgy éreztem, nemcsak az én egyéni ügyem, fájdalmam, hanem a közösségé. Persze hosszú időbe telt, amíg a nem írószövetségi tagok is megtudták, hogy miről folyt a szó a közgyűlésen. Majdnem fél év telt el, mire – szamizdatok útján – a hiteles szöveg eljutott hozzájuk, és kézbe vehették.

Eörsi István: A közgyűlés hírt adott olyan változásokról, amelyeket mindenki sejtett már, dokumentálódott, hogy az emberek már nem fogják be a szájukat, hogy a hatalom kiabál meg üvöltözik, de igazából, mint egy legyet, már elhessegetik ezeket. Tehát a tünetek szintjén volt jelentősége, de semmit nem hozott létre, semmit nem alkotott még az Írószövetség ellenállása sem. Mert például amit én

elmondtam, azt megírtam már a *Börtönkönyvemben*, meg máshol is. Lehet, hogy Albert Gábor először rukkolt ki, tehát ilyen értelemben ő újdonságot hozott. Már nagyon lehetett látni Monor óta az ellenállás kettészakadását is. Tehát én azt hiszem, hogy az Írószövetség, mely igazából gittegyletté degradálta magát '56 után, nem tudott ebből a gittegyleti létéből más újat felmutatni, mint hogy a tagság egy része fellázadt ellene. De ez nem történelmi jelentőségű. Lehetséges, ha egyszer megírná valaki az írók és a hatalom viszonyát, olyan eseményként kellene ezt az írószövetségi közgyűlést ábrázolni, ahol dokumentálódott, hogy a régi módszerekkel nem lehet már itt uralkodni, és új módszerek nincsenek.

Fekete Gyula: Az Írószövetségben jelen lévő erjedésnek feltétlenül van része a változásban. Az egész értelmiségre hatással volt, és bizonyos szempontból a gondolkozó emberek nagyobb arányban is odafigyeltek az írókra. Persze '86-ban sajnos Illyés már nem volt, de az a szellem jelen volt. Maga az, hogy bizonyos demokratikus módszerekkel szemben a párt tehetetlen. Tehát bizonyos demokratikus kitartással és fegyelemmel igenis a párturalom ellen is föl lehet lépni, ezt bizonyította lényegében az Írószövetség. Tudniillik éppen az, amit jeleztem az előbb, hogy sikerült azt a jogot megszerezni, hogy pótjelölést adhasson be a közgyűlés, még akkor is, ha akármilyen névsort bocsátanak eléje, pótjelöléssel kiigazíthassa azt a névsort, már ez önmagában is óriási vívmány volt. És az, hogy később titkosan választhassa az így megválasztott választmány a tisztikart, ez azt jelentette, hogy a párt oktroja egyszerűen tehetetlenné vált. Nem lehetett az Írószövetségben úgynevezett pártirányítást alkalmazni. Lényegében amit pártirányításnak becéztek, az pártidiktatúra volt, máshol is, nemcsak az Írószövetségben. De attól kezdve, amikortól már önállóan választottuk a vezérkart, ezt nem lehetett megcsinálni.

Berecz János: Én a történelmi kifejezéssel csínján bánok, mert nagyon elcsépeltem, itt már minden történelmi. Márpedig én történelminek azt tartom, ami tartósan hatást gyakorolt és gyakorol a fejlődésre. Ez nem tartósan gyakorolt hatást, hanem én inkább azt mondanám, abban az időszakban áttörést jelentett. És ha nem törekszünk arra, hogy kicsit visszafogjuk, akkor lehetséges, hogy egy lázadás elindítója lehetett volna. Így viszont még egy viszonylagos párbeszéd megmaradt, tehát úgy tekintem, mint ami jelentős szerepet játszott a további fejlődésben, de történelminek én azt a folyamatot nevezném, ami már úgy '80–'83-tól elkezdődött, és ment végig egészen '90-ig.

Csoóri Sándor: Egyszerűen az történt '90-ben, hogy elveszítettük az ellenfeleinket. Különös dolog, de ez megváltoztatta magát az írói állapotot is. Amikor az Írószövetség egy pótparlament volt kicsiben, ugyanolyan méltósággal szólaltak föl mind a két oldalon. Akik tévedésben éltek, a tévedésüket mondták, akik akartak valamit, azok az akaratukat mondták, de nem volt kertelés. És nem volt harag. A legtöbb emberrel, akivel szemben álltunk, vagy akik szemben álltak velünk, szóba álltunk. Ezt nem látom a mostani Parlamentben, sokkal kisszerűbb, visszataszítóbb, nincs meg az a felelősség – pedig mi egy fillért nem kap-

tunk érte, bocsánatot kérek, hogy ilyesmit mondok. Történelminek azért nevezem, mert hogyha nincs ilyen értelmisége egy nemzetnek, amelyik ennyire képes saját magát is kitenni mindenféle kellemetlenségnek, megfogalmazni valamit, az baj. Most lehetnének vagy vannak már új ellenfelek, de nem találja meg az ember. Nem találja meg a formákat sem, nem találja meg a helyeket sem. Én próbálom a Hitelt szerkeszteni, illetve mi próbáljuk a Hitelt szerkeszteni, de olyan nehezen gyűjtjük össze rá a pénzt, hogy az elképesztő. Ezzel küszködünk, pedig ha a politika nem fonódik össze a kultúrával, nem ér semmit sem. Mert a politikának mindig az alkukat kell keresni, az igazi gondolkodásnak meg az érzelmeknek nem ez a terepük. Tehát a kettőnek együtt kellene lenni. Sokszor elképzelttem, hogy éppen az Írószövetség mintájára kellene egy felsőházat szervezni, nem úgy, mint a régi felsőházakat szervezték, hanem kizárólag szellemi emberekből, akik ugyanazokat a kérdéseket más közegben és más gondolatokkal vegyítve megtárgyalnák, és akkor a nép láthatná, hogy hogyan érdemes erről, arról, amarról gondolkodni. Természetesen még ennél is jobban szeretném, ha igazi irodalmi élet lenne újra, mert én azt vallom, hogy a könyveket nem lehet eldobni úgy, mint az újságokat egyik napról a másikra. A könyvek továbbra is az emlékezet nagy helyei lesznek. Éppen most, amikor a XX. és a XXI. század az emlékezet ellen indított rettenetes harcot, hogy ne emlékezzünk, felejtjük el, már öt perc múlva elfelejtjük, ami előtte történt. Tehát ne legyen semmi bizonyosság bennünk, ne legyenek következetes mondatok, ne legyenek következetes életutak, ne legyen emberi nagyság, csak sikeresség legyen. Én úgy gondolom, hogy ha visszaemlékszünk ezekre a pillanatokra, akkor azt kell felidézni, hogy irodalomra továbbra is szüksége van minden nemzetnek, különösen ennek a nemzetnek, melynek a múltjához az irodalom nagyon is hozzátartozott. Nem mindegyik nemzethez tartozott ez ennyire hozzá, vagy másképp alakulhatott az irodalom helyzete, hiszen ahol volt központi erő, például udvar, ott voltak udvari költők, festők, de Mohács után nálunk nem volt királyi udvar, tehát egészen más szerepe lett a művészeteknek. És nekünk ehhez kell továbbra is ragaszkodni. Nem lehet ezt felmondani úgy, mint ahogyan egy rossz szerződést felmondunk.